

УДК 347.21:336.743

ЧОРНА О. О.

здобувач кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ РЕЖИМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІНОЗЕМНОЇ ВАЛЮТИ ЯК ОБ'ЄКТА ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті розглядаються особливості правових режимів національної та іноземної валюти як об'єкта приватноправових відносин. Встановлюється правова природа валюти, аналізуються положення національного та іноземного законодавства, що регулює суспільні відносини з таким видом об'єктів майнових прав і порядок вчинення операцій з ними.

Ключові слова: валюта, валютні цінності, гроші, правовий режим.

Постановка проблеми. Правовий феномен валюти залишається до кінця не дослідженим як у межах національної правової системи, так і у зарубіжному праві. З приводу природи цього об'єкта майнового обороту існує багато теорій і концепцій, а видова різноманітність валюти дозволяє як підтвердити, так і спростувати їх. Поряд із цим, така багатогранність цього об'єкта майнових прав у поєднанні з перебуванням відносин з ним на межі регулювання приватного і публічного права породжує особливий правовий режим, який характеризує порядок здійснення розрахунків за допомогою національної та іноземної валюти і взагалі визначає можливість використання іноземної валюти на території держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри тривалу історію розвитку платіжних засобів, сучасні форми їх існування і велику увагу до цього питання як регулятора суспільних відносин, так і науковців, слід зазначити, що у доктрині сучасного приватного права відносно мало праць, присвячених цій тематиці. Валюта як об'єкт правовідносин, її різновиди та пов'язаний з нею правовий режим ставали предметом розгляду таких учених як О. Б. Альтшулер, В. А. Белов, О. В. Дзера, В. М. Крашенінніков, Н. С. Кузнецова, Р. Н. Любімова, Ф. А. Манн, Р. А. Майданик, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова, Л. А. Новоселова, А. Нуссбаум, Р. О. Ражков, І. В. Спасибо-Фатєєва, Д. О. Узойкін, Я. М. Шевченко, В. Л. Яроцький та ін.

Метою статті є розгляд національної та іноземної валюти як об'єкта майнового обороту і особливостей породжуваного нею правового режиму.

Викладення основного матеріалу. Визначення національної та іноземної валют, що закріплені у національному та іноземному законодавстві є практично однаковими і розкривають ці об'єкти майнового обороту в їх найбільш суттєвих ознаках.

Національна валюта (анг. *currency*) – встановлений законом платіжний засіб даної країни, що використовується як грошова одиниця для виміру величини вартості товарів, робіт та послуг та проведення розрахунків на її території.

Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України [1, ст. 1]. Іноземна валюта, тобто гроші іноземних держав або міжнародних союзів, – це один з найбільш поширених видів валютних цінностей, визначених родовими ознаками, попри можливість індивідуалізації купюр по їх номерах.

Не надання купюрам властивостей індивідуально-визначених речей і є метою такої індивідуалізації (хоча така індивідуалізація у ряді випадків можлива – наприклад, при запоручі готівкової іноземної валюти покупцю), з боку емісійного (девізного) банку, який проводить облік кількості випущених у звернення купюр та ускладнення їх підробки.

Питання щодо правової природи валюти як об'єкта цивільних прав залишається до кінця не вирішеним у межах вітчизняної правової системи і правових систем світу, що, безумовно, впливає на її правову природу і породжуваний таким чином правовий режим. Суть проблеми обертається не стільки навколо тієї обставини, що валюта може мати як речову форму (бути втілена у грошових знаках), так і безготівкову (у тому числі електронну), скільки у тому, які саме відносини виникають з приводу такого об'єкта майнових прав – виключно речові, або ж і зобов'язальні (якщо вважати, що валюта посвідчує зобов'язання певних осіб). Спроби дати відповідь на ці питання вчиняються вже тривалий час на всіх континентах, але до сих пір щодо феномену грошей, так і не сформувалась єдина позиція.

Складнощі проявляються і при спробах класифікувати валюту при розгляді її як речі. Наприклад, гроші, як різновид валюти, можуть бути подільними у розумінні ч. 1 ст. 183 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) лише тоді, коли при подільності речі кожна її відокремлена частина може виконувати ті ж функції, що і річ до її розділу. Подільність грошей можлива лише за умови розгляду множини грошових знаків, що становлять у сукупності певну суму. Наприклад, множина з десяти купюр номіналом по 100 дол. США складає суму у 1000 дол., безумовно, є подільною.

Традиційно континентальною правовою доктриною в якості споживаних розглядаються речі, які у своїй первинній фізичній формі перестають існувати вже під час першого використання (наприклад, продукти харчування, ліки, паливо, енергія та ін.), або повністю втрачають свої первинні властивості, набуваючи інші (наприклад, сировина для виробництва продукції). З цієї позиції Г. Ф. Шершеневич обґрунтовано вважав, що з економічної точки зору споживними є взагалі усі речі, а з правової точки зору такими являються лише речі, споживання яких неможливе без негайного їх знищення або негайної зміни їх суті [2, с. 147]. Інший цивіліст, Є.В. Васьковський, також пов'язував споживання речі з тим, що її господарське використання полягає в її знищенні [3, с. 69]. Проблемність цього питання полягає у тому, що валюта сильно підвладна цілій низці економічних законів, зокрема і законам інфляції, а її втілення у речову форму вимагає застосування до неї правил споживності речей. Таким чином питання споживності валюти повинно вирішуватись одразу у двох ключах: в юридичному і економічному. При цьому вони є взаємопов'язаними. Однак не слід у такому разі ототожнювати знищення валюти як припинення її існування як об'єкта майнових прав з припиненням прав на валюту в особи, що пов'язано з їх переходом до іншого учасника майнового обороту. У цьому ключі віднесення грошей до оборотного капіталу ще не свідчить про їх споживність. Крім грошей, до оборотного капіталу відноситься нереалізована готова продукція підприємства, оскільки тільки після її реалізації завершується економічний обіг. Одночасно, відчуження виробником готової продукції, наприклад, легкових автомобілів, не розглядається як їх споживання. З чого слідує, що за загальним правилом, валюта є неспоживною річчю.

Одним з важливих аспектів правового режиму валюти є її знеречевлення, а також можливість здійснення безготівкових розрахунків як особливого способу задоволення законних майнових вимог учасників майнового обороту. Як вказує Л. А. Новосьолова, у сучасних умовах гроші у банку миттєво втрачають свою речову оболонку, виступаючи лише у вигляді записів на папері або в електронній формі. Вони не можуть бути об'єктами речових прав і входять до складу майна як право вимоги майнового характеру. Попри довготривалу дискусію про правову природу безготівкових грошей, у сучасній теорії приватного права переважає трактування безготівкових грошових засобів як різновиду майнових прав. Оскільки безготівкові кошти та іноземна валюта не є речами, неможливо говорити про їх споживність або неспоживність, так само як і про подільність або неподільність. Таким чином, правовим поняттям валюти охоплюються два наявних її різновиди: готівкова валюта, що є різновидом рухомих речей, і безготівкова валюта, що відноситься до особливого виду майнових прав, оскільки готівкову валюту не можна відносити до подільних і споживаних речей з класичної цивільно-правової точки зору. Віднесення готівкової валюти до подільних речей ґрунтується на змішенні властивостей подільності і розмінності купюр та монет [4, с. 37].

Але найбільше складнощів у сучасному правовому регулюванні майнових відносин і у практиці правозастосування викликає правовий режим іноземної валюти у межах певної національної правової системи. Розгляд національної валюти як основного платіжного засобу надає йому універсального характеру і дозволяє використовувати як майновий еквівалент будь-яким об'єктам майнового обороту. Іншими словами, у межах будь-якої національної правової системи гроші можуть бути обміняні на будь-які блага практично без будь-яких обмежень. Кардинально інший підхід простежуємо щодо правового режиму іноземної валюти. Її використання може пов'язуватись з певними умовами. І це питання стає все більш актуальним у ключі поширення зон використання певної валюти на території цілих держав, наприклад, «зона Євро».

Даючи юридичну характеристику правовому режиму іноземної валюти, ми не можемо ігнорувати того, що як різновид майна вона являє собою вид грошей, а саме, іноземні гроші, які позбавлені статусу законного платіжного засобу на внутрішньому ринку держави, що є ключовим моментом відповідного правового режиму. За аналогією з зобов'язаннями передати у власність зустрічне задоволення за реалізовані товари, виконані роботи або надані послуги, певна кількість іноземної валюти підпадає під правила про грошові зобов'язання, що відображається у національній і зарубіжній практиці правового регулювання. Це правило закріплене, наприклад, у ст. 533 ЦК України [5], § 244 Німецького цивільного уложення [6], сформоване у судовій практиці і ряді законодавчих актів Великобританії (Поштовий акт 1891 р. та ін. [7]). Так само американська судова практика розглядає зобов'язання вчинити платіж в іноземній валюті як один з видів грошового зобов'язання.

Відомий юрист Ф. А. Манн у своєму фундаментальному дослідженні правових аспектів валюти по англійському праву категорично заявляє, що там, де є обіцяний платіж суми в іноземній валюті, існує грошове зобов'язання, тому що іноземна валюта у даному випадку виконує грошову функцію, а юридичний характер обов'язку є ідентичним зобов'язанню сплатити суму у національній валюті. По вказаним зобов'язанням не можна говорити про неможливість їх виконання у силу існуючого принципу «рід не знищується». По таких зобов'язаннях кредитор не може вимагати сплати йому боргу саме тими купюрами (наприклад, певного номіналу), які обумовлені договором. Прострочення виконання подібних зобов'язань тягне для боржника обов'язок сплатити додаткові відсотки, а зміна вартості грошової одиниці іноземної валюти у силу принципу номіналізму не тягне зміни суми боргу. Також іноземна валюта, як і гроші у національній валюті, не може бути витребувана від добросовісного набувача [8, с. 190].

Разом з тим, попри всю свою подібність з грошима, іноземна валюта як об'єкт цивільних прав істотно відрізняється від грошей у національній валюті по своєму правовому режиму, що є нормальним засобом обігу у кожній країні. Тому важко погодитися з думкою В. А. Белова, який вважає, що «валюта, її обіг та відношення до держави ніяк не впливають на юридичну природу самої

валюти». Ця відмінність ґрунтується на закономірності економічного розвитку держав, які прагнуть по можливості вигнати іноземні гроші з внутрішнього обігу та використовувати лише національну валюту для виконання грошових функцій універсального вимірювача цінності майнових благ на території держави, а також засобу звернення, накопичення і збереження [9, с. 249]. Внаслідок цього, законодавча можливість для суб'єктів цивільного права мати у власності іноземну валюту припускає, що валюта може бути «товаром», визначеним родовими ознаками, а також виступати самостійним предметом угод купівлі-продажу, міни, позики, кредиту і деяких інших. Такі угоди у літературі іменуються власне валютними угодами на відміну від угод-платежів, характерних для відносин з національною валютою. Обмінні або конверсійні валютні угоди, тобто угоди, спрямовані на набуття іноземної валюти певного вигляду за валюту іншого виду або національну валюту і лежать в основі відносин по використанню валюти як самостійного товару.

Законодавство і судова практика розвинених країн визнають можливість так званих «товарних» операцій з іноземною валютою. Так, у Франції, Німеччині і США цьому сприяє «товарна теорія» іноземної валюти (commodity theory). У Франції вона знайшла відображення у працях Плашюля-Риперта і постанові Апеляційного суду Парижу від 30 травня 1921 року (s. 1921, 2. 89), який визнав, що ввезення іноземної валюти у Францію могло бути заборонено у силу заборони імпорту «товарів», у Німеччині – у роботах А. Нуссбаума, який стверджував, що «prima facie» іноземна валюта є «товаром», у США така думка знайшла своє відображення у численних судових рішеннях і правовій доктрині. Як правило, законодавство країни, дозволяє своїм резидентам мати іноземну валюту у власності, проте передбачає жорсткі межі придбання і здійснення цього права [8, с. 185].

У законодавстві України, відповідно до п. 4 ст. 6 Декрету «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», фізичні особи – резиденти мають право купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, що одержали ліцензію НБУ, або за їх представництвом – в інших фізичних осіб – резидентів і нерезидентів, а також у національного оператора поштового зв'язку, який одержав ліцензію НБУ [1, ст. 6].

У внутрішньому обороті на території України розрахунки в іноземній валюті мають характер виключення із загальної заборони і допускаються тільки на підставах і у режимі, дозволеним Національним банком України. Зокрема, використання іноземної валюти у розрахунках можливе при здійсненні внутрішніх угод, пов'язаних із зовнішньою торгівлею (оплата послуг транспортних, страхових і посередницьких організацій, організацій зв'язку та банків), а також деяких інвестиційних угод. Усі інші випадки платежів та розрахунків в іноземній валюті на території України потребують спеціального дозволу Національного банку України, якщо тільки вони прямо не дозволені його нормативними актами.

Формулювання п. 2 ст. 533 ЦК України не дозволяє однозначно стверджувати, що у вітчизняному цивільному законодавстві відроджений

принцип «субституції виконання» зобов'язання, вираженого в іноземній валюті, що містився у ст. 1542 Тома 10 Зведення законів Російської імперії [10, с. 317], ст. 4 Швейцарських зобов'язальних законів [11, с. 178]. Його суть полягає у тому, що зобов'язання сплатити суму в іноземній валюті, не має застосування за місцем виконання зобов'язання, замінюється на зобов'язання сплатити еквівалент у національній валюті. Правило субституції валютного платежу грошовим закріплене у ст. 41 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі 1930 року [12, ст. 41] і ст. 41 Положення про перевідний і простий вексель, затвердженого Постановою ЦВК та РНК СРСР від 07 серпня 1937 року № 104/1341 [13]. Проте ст. 533 ЦК України не відсилає до вексельного законодавства, а вимагає, щоб у зобов'язанні було спеціально передбачено умову про платіж у гривні.

Норму ст. 533 ЦК України можна розглядати як результат недовіри до національної валюти, виправданої нестійкістю і періодичними девальваціями останньої. Подібний метод числення боргів використовувався країнами з нестабільною валютно-фінансовою системою, зокрема Німеччиною періоду Веймарської республіки 1918-1933 років.

Іноземні законодавства також визнають можливість вираження зобов'язань в іноземній валюті, якщо цьому немає перешкод у нормах спеціального законодавства. Такі перешкоди у більшості розвинених країн є. Так, зокрема у Франції та США права вимоги сплати іноземної валюти у процесі судової реалізації піддаються трансформації у право грошової вимоги сплати у валюті країни суду. Крім того, у Франції і деяких інших країнах, наприклад, у Монако по цей час існує система «course force», початок якій поклав французький Касаційний суд рішенням від 17 травня 1927 року (S. 1927, I. 289). Її суть полягає у тому, що зобов'язання, виражене у Франції в іноземній валюті, за загальним правилом недійсне [8, с. 196-197].

Загальна заборона на використання іноземної валюти для вираження та виконання грошових зобов'язань на території США міститься в Акті про монету 1792 року, який свідчить, що грошові рахунки у Сполучених Штатах мають бути виражені у доларах або їх одиницях, даймах або десятих частинах, центах або сотих частинах, і милях або тисячній частинах та усі судові присудження повинні обчислюватися та виплачуватися відповідно до цього правила [14, с. 250]. Тому Верховний Суд США встановив, що рішення американського суду про стягнення будь-якого боргу може бути виражене і виконано тільки у валюті США. Ця норма, сформульована суддею Олівером Уенделлом Холмсом, знайшла відображення і у першому зведенні колізійного права США (Restatement of the Law of Conflict of Laws, §423-424), що є авторитетним актом неофіційної інкорпорації норм міжнародного та внутрішнього колізійного права [8, с. 195].

У ряді країн немає загальних заборон на вираження приватних і публічних зобов'язань в іноземній валюті, проте є приватні заборони на вказівку іноземної валюти у земельних реєстрах (у Німеччині, Швейцарії, Австралії), нотаріальних актах (у Бельгії, Франції та ін.), статутних капі-

талах компаній (у Німеччині, Австрії, Швеції, Аргентині, Франції та ін.) і бухгалтерських балансах (у Німеччині).

Висновки. Правовий режим національної і зарубіжної валюти визначається положеннями як приватного, так і публічного права. Це питання має важливе економічне значення на рівні окремої країни, цілого регіону та навіть континенту, а тому регулятор особливо прискіпливо відноситься до його вирішення, зокрема і у контексті повсякденних приватноправових відносин. Причиною цього є і те, що вільне використання іноземною валюти на території держави може пов'язуватись з небезпеками для її економіки. У результаті цього маємо два абсолютно різні за змістом правові режими національної та іноземної валюти у приватних правовідносинах, за яких використання національної валюти є повністю вільним і будується переважно на дозволах як засобах регулювання майнових відносин, у той час як використання іноземної валюти пов'язано з цілою низкою обмежень і будується на суцільних заборонах і суворій регламентації використання. Національна валюта є універсальним платіжним засобом, а іноземна – товаром. У цілому ж вбачається, що такий підхід до правових режимів обох видів валют запроваджений у багатьох національних правових системах. Однак, слід визнати, що економічні процеси, які відбуваються у державі, зокрема і її економічне зростання, досить часто залежать від зовнішніх факторів, зокрема і від можливості залучення іноземної валюти на національний ринок, що пов'язано, насамперед, із зовнішньоекономічними контрактами і транскордонним рухом товарів і послуг. У зв'язку з чим природа приватноправових відносин, що визначають велику частку економічного зростання країни, вимагають хоча б обмеженого використання іноземної валюти, що і не дозволяє регулятору повністю виключити її з національного обігу.

Література:

1. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : декрет Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1993 р. № 15-93 // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 года) / Г. Ф. Шершеневич ; вступ. сл. Е. А. Суханов. – М. : Спарк, 1994. – 335 с.
3. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васьковский. – Вып. I : Введение и общая часть. – СПб : Изд-ие. юрид. книж. магаз. Н. К. Мартынова, 1894-1896. – 169 с.
4. Новоселева Л. А. Денежные расчеты в предпринимательской деятельности / Л. А. Новоселева. – М. : ЮрИнфоРм, 1996. – 160 с.
5. Цивільний кодекс України : за станом на 1 лист. 2017 р. // Відом. Верхов. Ради України – 2003. – №№ 40 – 44. – Ст. 356 (зі змінами).
6. Bürgerliches Gesetzbuch vom 18.08.1896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>.
7. Stamp Duties Management Act, 1891 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1891/38/pdfs/ukpga_18910038_en.pdf.
8. Mann F. A. The Legal Aspect of Money / F. A. Mann. – [4th edit.]. – Oxford : Clarendon Press, 1982. – Pp. LVI, 602.

9. Белов В. А. Банковское право России: теория, законодательство, практика. Юридические очерки / В. А. Белов. – М. : ЮрИнфоР, 2000. – 395 с.
10. Ясь О. С. Звід Законів Російської імперії / О. С. Ясь // Енциклопедія історії України : у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е – Й. – 2005. – 672 с.
11. Гражданское и торговое право зарубежных стран : [учеб. пособ.] / Под общ. ред. В. В. Безбаха и В. К. Пучинского. – М. : МЦФЭР, 2004. – 896 с.
12. Конвенція, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі від 1930 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.dov.ua/laws/show/995_009.
13. О введении в действие Положение о переводном и простом векселе : Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 7 авг. 1937 г. № 104/1341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_13715/.
14. Revised Statutes. S. 3536; U.S.C.S. 371; Act of 2 Apr. 1792. Ch. 16. S. 20.1; Statutes at Large. P. 250.

Чорная О. О. Правовые режимы национальной и иностранной валюты как объекта частноправовых отношений: национальный и зарубежный опыт

Аннотация. В статье рассматриваются особенности правовых режимов национальной и иностранной валют как объекта частноправовых отношений. Устанавливается правовая природа валюты, анализируются положения национального и зарубежного законодательства, регулирующего общественные отношения с таким видом объектов имущественных прав и порядок совершения операций с ними.

Ключевые слова: валюта, валютные ценности, деньги, правовой режим.

Chorna O. Legal regimes of national and foreign currency as an object of legal private relationships: national and foreign experience

Summary. Despite of great wave of interest in researching currency as an object of legal private relationships, nowadays there is no unified legal or scientific position to its phenomenon. The matter is that currency, being defined as money, can exist in cash or non-cash form. Therefore cash is a thing by its nature and non-cash money is a quasi-thing or record on account. Moreover many legal scientists ascribe to non-cash currency role of fixation mean that fixes obligation of issuer of a bank to money owners.

Current legislation of Ukraine as well as legislation of other countries defines two kinds of currency: national and foreign. Both of them characterizes by special legal regime. This sphere of relationships is situated in border between private and public regulation, but economic security and other factors strongly influence private sphere and naturally constitute restrictions in use of foreign currency in domestic relationships. Such an approach to legal regulation applies in most countries of the world. As a result national (domestic) currency endowed with character of payment meant while foreign currency attributed to “goods” that can be purchased and sold respecting to special regulations. Today states can't refuse using foreign currency in particular because of foreign economic contracts that maintain a big portion in domestic economic income. But on the other hand government can reasonably restrict such use that today is the most effective mean of regulation relationships with foreign currency.

Key words: currency, currency values, money, legal regime.